

SAİD HALİM PAŞA'NIN KATLİ MESELESİ

MEHMET RUYAN SOYDAN

Koleksiyoner
Mail: ruyansoydan@gmail.com

Şahsi arşivimde bulunan ve Kuşçubaşı Eşref tarafından Cemâl Kutay'a gönderilen bir mektup ve dört sayfadan oluşan zeylinde Said Halim Paşa'nın katli konusu genel bilinen hususların dışında çok farklı bir surette ele alınmış olduğundan 2013 yılında düzenlenen bir sempozyumda tarafımdan bildiri olarak sunulmuştu.¹ Sonraki tarihlerde yine Kuşçubaşı'nın -biraz özensiz olarak- kendi el yazısıyla hazırlamış olduğu 19 sayfa hacminde bir not defteri daha elime geçmişti. Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya İstanbul'da tertiplenen suikastın iç yüzü, sebepleri, tertipleyenler, tetikçisi ve cereyan şekli bu not defterinde daha sarıh bir surette anlatılmasına ve aralarında bir takım anlatım farklılıkları olmasına rağmen not defterindeki konu ile söz konusu mektup ve zeylinde yer alan konunun hemen hemen aynı olması sebebiyle

¹ Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı, İslâm Coğrafyasını Aydınlatanlar Uluslararası Sempozyumu, İstanbul 2013; İ.B.B. Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s. 324.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: İnceleme
Yayın Tarihi: 02.01.2022
Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

SOYDAN Mehmet Ruyan. (2021). "Said Halim Paşa'nın Katli Meselesi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 18 Sayı: 62. (318-330).

muhafazakârdüşünce • yıl:18 - sayı:62 • ocak-haziran 2022

bugüne kadar üzerinde durmamıştım. Lâkin Said Halim Paşa mevzuunda çalışmaları ile öne çıkan değerli ilim adamımız ve aziz dostum Vahdettin Işık'ın “*bu not defterinin ayrı bir evrak olması ve birtakım farklılıkları da içermesi münasebetiyle yayınlanması gerektiğini*” beyanla talep etmesi üzerine, defterin çevirim yazısı hazırlanmış ve orijinal metniyle birlikte aşağıda sunulmuştur. Ancak, mezkûr mektup ve eklerinde ele alınan konu sonuna kadar anlatılmış olmasına rağmen, not defterinde maalesef yarım kalmıştır. Muhtemelen son birkaç sayfası düşmüş olmalıdır. Bu sebeple konunun bütünlüğü açısından söz konusu mektup ve ekleri de yazımıza tam metin olarak ilâve edilmiştir.

Konuyu kısaca hatırlayacak olursak; Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın en küçük oğlu olan Halim Paşa, ağabeyi Said Paşa'nın vefatı üzerine valilik makamını -kendisinden sadece birkaç ay büyük olan- yeğeni İsmail Paşa'ya kaptırmış idi. Vali İsmail Paşa'nın 1866 yılında Osmanlı Sultanından veraset sisteminin değiştirilmesi fermanını alarak kendinden sonra valilik makamının amcası Halim Paşa'nın yerine kendi oğlu ve ahfadına kalmasını sağlaması üzerine aralarında mevcut olan husumet daha da şiddetlenmişti. Bu tarihten sonra yeğenin büyük baskılarına maruz kaldığı için İstanbul'a gelmek mecburiyetinde kalan Halim Paşa'ya payitahta gelmesiyle birlikte Sultan tarafından yüksek pâyeler tevcih edilmiş hatta vezir rütbesi ile taltif edilerek kabinde nâzırlık görevi dâhi verilmişti. Çocuklarından Abbas Halim Paşa, Bursa Valiliği ve ardından Nafia Vekilliği görevlerinde bulunmuş, Said Halim Paşa ise birçok yüksek memuriyetlerde bulunduktan sonra Sadaret makamına kadar yükselmişti. Harb-i umuminin bidayetinde (12 Haziran 1913/3 Şubat 1917 tarihleri arasında) sadrazam olan Said Halim Paşa, harbin mağlubiyetle neticelenmesinin ardından evvela Mart 1919 tarihinde, “*harbe sebepsiz ve zamansız olarak iştirak etmek ve Ermeni tehcirinin müsebbiplerinden olmak*” suçlamalarına maruz kalarak mecliste “isticvab” edilir. Bilâhare hükümetin emri ile tevkif edilerek bir müddet Bekir Ağa Bölüğü olarak bilinen hapisanede tutulduktan sonra, 28 Mayıs 1919 tarihinde İngilizler tarafından Malta adasına sürgüne gönderilir. Yaklaşık iki yıl süren esaret hayatından, Ankara hükümetinin İngiltere ile vardığı anlaşma neticesinde Malta'da esir tutulan birçok Türk devlet adamıyla birlikte 29 Nisan 1921 tarihinde kurtulur.

Said Halim Paşa Malta'dan serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a dönmek için müracaatta bulunmuş ise de İstanbul hükümeti tarafından yurda dönmesi mahzurlu görülüp buna müsaade edilmemişti.² Halbuki Ermeni

2 İbnülemin Mahmud Kamâl İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Maarif Yayınları, 1940, s.1912 (İbnülemin, bu hususun Faik Reşid Unat Bey tarafından Aylık Ansiklopediye yazıldığını ancak ken-

tehciri sebebiyle suçlanmakta olan Paşa'nın bu sıralar Avrupa'da kalması son derece tehlike arz etmekteydi. Zirâ, bundan tam bir buçuk ay evvel, 15 Mart 1921 tarihinde Paşa'nın halefi ve kabine arkadaşı olan Talat Paşa Ermeni teröristler tarafından şehit edilmişti ve kendisi de Malta'da iken Taşnaksut-yun komitesi tarafından idâma mahkûm edilmiş bulunmaktaydı.³ Bu durum karşısında -İngiliz işgali altında bulunan Mısır'a gitmesi de mümkün olmayan- Paşa, Roma'da bir konak kiralayarak buraya yerleşir. Mecbur kaldığı bu ikametden sonra çalışmalarını burada yürütmüş olan Said Halim Paşa, Mehmed Âkif tarafından "*İslâm'da Teşkilat-ı Siyasiye*" isimle Türkçeye tercümesi yapılan "*Les Institutions Politiques Dans la Société Musulmane*" isimli son kitabını Roma'da neşrettikten bir müddet sonra 6 Aralık 1921 günü, Arşavir Çıracıyan isimli bir Ermeni komitacı tarafından evinin önünde vurularak şehid edilir. Kâtil mahkûm edilmez, İtalya hükümeti tarafından korunarak serbest bırakılır. Paşa'nın nâaşı, 22 Ocak 1922 tarihinde İstanbul'a getirilerek Sultan Mahmud türbesi haziresinde medfun bulunan babası Halim Paşa'nın kabrinin yanına defnedilir.

Said Halim Paşa'dan bahseden tüm kitaplarda suikast olayı aşağı yukarı bu şekilde yer almaktadır. Oysa yukarıda zikrettiğimiz belgelerde Kuşçubaşı Eşref, Paşa'nın katledilmesiyle ilgili hâdisenin hiç de anlatılan şekilde cereyan etmediğini, bilinenin aksine katliamı teşvik eden, planlayan ve tatbik edenlerin çok farklı şahıslar olduğunu, bu hususun kendisine bizzat olayı tertipleyen şahıs tarafından anlatıldığını söylemektedir.

Bu belgelerde; Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın 1914 yılında pâyitahtı ziyareti esnasında kendisine Mısırlı komitacılar tarafından düzenlenen sui-kastın sorumlusu olarak (öteden beri hidiviyet meselesi yüzünden aralarında aile içi husumet ve münafet bulunduğunu söylenen ve o sıralar) sadaret makamında bulunmakta olan Said Halim Paşa'yı mesul tutmuş olması sebebiyle, yıllar sonra Paşa'nın Roma'ya yerleştiği sırada hidivin adamlarının tertiplemediği bir suikast sonucu bu suikastın intikamı için öldürülmüş olduğu, Ermenilerin ise bu işi severek üstlenmiş oldukları anlatılmaktadır.

Anlatılan olayların tarihî olarak doğru olup olmadığı araştırma konusudur. Ancak 1866 yılında amca-yeğen arasında cereyan eden husumetin aradan yaklaşık elli yıl geçtikten sonra hâlen (İsmail Paşa'nın torunu ile Halim

disinin bir malumatının olmadığını belirtir.) – Ahmet Şeyhun, *Said Halim Paşa, Osmanlı Devler Adamı ve İslâmcı Düşünür* isimli kitabında Paşa'nın yurda dönmesine İngilizlerin de izin vermediğini bildirir. İstanbul 2010 Everest Yayınları, s.16

3 M. Hanefi Bostan, *Bir İslâmcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992, s.103

Paşa'nın oğlu arasında) öldürmeye varacak kadar şiddetli bir surette devam etmesini biraz ihtiyatla karşılamak gerekir. Üstelik Said Halim Paşa'nın kardeşi Abbas Halim Paşa'nın, Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın bizzat kız kardeşiyle evli olduğu da göz önüne alındığında belgelerde ileri sürülen suikast sebebine daha da ihtiyatla yaklaşmak icap etmektedir. Eşref Bey de mektubun zeylinin son kısmında şahsi kanaatını “*Bence bu mütalaa yüzde 95 ile hükümlüdür*” şeklinde -kendisine anlatılanları tasdik edercesine- beyan etmekte ise de diğer taraftan yazısının başında anlatılanlara ihtiyatla yaklaşarak “*kat'i bir vesika ve hakikat sayılamamasına rağmen yazmayı muvafık bulduğunu*” belirtmek suretiyle tereddütlerini de izhâr etmiştir.

Hâsılı konuyu tarihçilerimizin araştırmalarına ve takdirlerine, sözü ise Kuşçubaşı Eşref Bey'e bırakıyoruz;

Belge: Eşref Kuşçubaşı'nın Not Defteri

[1] Said Halim Paşa'nın Katli

Ermeniler üzerine mâl edilen bu vakanın hakiki çehresi başkadır söyle ki; senelerden beri Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın ahfâdı arasında makam kavgası ve nefreti vardır. Bu yüzden öteden beri bu [husus] İbrahim'den ve Halim'den gelenler[in] arası adâvet perdesiyle örtülüdür. Tarih bunu böyle kabul eder.

Gelelim Katli Hadisesine;

Eşref'in notlarına göre:

Bu adâvet ateşi kül altında duradursun, İbrahim neslinden olması münasebetiyle Hidiviyet makamında bulunan Hidiv Abbas Hilmi Paşa devrinde, Halim neslinden olan Said Halim Paşa da Türkiye'nin sadrazamı ve bu makam dolayısıyla Hidiv'in [2] protokol mucibince üstüdür. Bir gün, resmî bir ziyaret icâbı Abbas Hilmi Türkiye[nin] Sadâret mevkiinde bulunan ve öteden beri ailece araları bozuk bulunan ve kendi makamından bir üst olan Said Halim Paşa'ya Hidiv gidecek[tir], fakat ailevî münâferet ortadadır. Bu sebepten Bâb-ı Âli'ye gidilmeden evvel Hidiv, muhâsımı bulunan Said Halim'e, -öteden beri Mısırlılar arasında bulunan ve vaktiyle Jön Türkler arasında firarî bulunduğu anlardan beri Mısırlılarca tanınan Dağistanlı ve Türk ordusu erkân-ı harblerinden olan ve tekâüd bulunan ve aynı zamanda daima Mısırlılar arasından ayrılmayan- Miralay Zeki (Selçuk) Bey'i Hidiv [3] suret-i mahsûsada Said Halim Paşa'ya göndererek; “*Protokol mucibince sahibi bulunduğum makama muvafık en küçük bir ihmâlin vukûu melhuz ise bu ziyaretimden*

vaz geçilmesinin muvafık olacağı mülâhazasındayım. Bu hususta bana şeref üzerine bir teminâtın verilmesini rica ediyorum” diye Zeki Selçuk Bey’i (Zeki Bey bugün Bomonti civarında İzzetpaşa sokağında numara 31 de mukim olacak) Said Halim’e gönderiyor. Zeki Bey’in müracaatına Said Halim;

“Ben Türkiye’nin bir Sadrazamıyım, Hidiv Hazretleri de Türkiye’nin bir müşir-i eşhamı ve protokolde imtiyazlı bir şahsiyetidir. Kanunun kendisine bahşettiği mevki ve hürmeti görecektir. [4] Türk hükümeti kanunlarının Hidiviyet makamına layık bir tarzda müşarileyhe hürmeti mahfuzdur. Aramızdaki en ufak bir ihtilaf varsa bile bunun Mısır’da aile arasında ancak mevzu-i bahis olacağı ve Türkiye hudutları içine hiç sızmayacağını söyleyebilirim. Bilâ tereddüt buyursunlar” cevabını veriyor.

Buna binâen Hidiv resmî üniformalarını lâbis olarak Bâb-ı Âli’ye gelmiş oluyor. Bu gelişte Enver, Talat ve emsali vekiller de Bâb-ı Âli’dedirler.

Şimdilik bu yazımız burada duradursun, Hidiv hakkında bazı gûnâ malumatın verilmesi gerekiyor. Şöyle ki; [5] Hidiv’in Halifelikte Gözü Var; Arap akvâmını kendi lehine davetle İmam Yahya’lara, Asir’deki Seyid İdris’lere ve sair Arap büyüklerine nâmeler, sancaklar [göndererek] isyana teşvik edici hareketler[in] başındadır Hidiv! Bunu (Mısırlılardan Hizb-i Vâtânilerden olan) Mısır teşkilât-ı mahsûsamız keşf ü takibe başlıyor. Doktor İzzet en-Necdî eliyle Seyid İdris’e göndermek istediği isyana tahrik edici yazı ve sancak ve bazı hedâya-yı maddiyye, İzzet’in biraderi (eczacı Cevdet)’in yatmakta olduğu Otel Rovayyal’de mahfuzdur. Teşkilât-ı Mahsûsa’nın yine Mısır şubesi bunları tertiplenmiş olarak bir Yunanlı genç otel garsonu eliyle elde ediliyor. [6] Türklük aleyhine yapılan bu ikiyüzlü kahbece siyasetten İstanbul (evrakın ele geçmesiyle) haberdâr ve bizzat evrakı elde etmekle her işe âgâhtır.

Mısır’da olduğu gibi İstanbul’daki teşkilât-ı mahsûsa’nın merkezinde bir şube halinde bulunan Mısır şubesi reisi Abdülaziz Câviş ve kezâ yine Mısırlı Doktor Ahmed Fuad ve arkadaşları da vâkıf olmağla Hidiv’in bu harekâtına karşılık kendisini tecziyeye hazırdırlar. Hiçbir şeyden haberdâr olmayan Said Halim ve hatta Enver’ler [bu sırada], Hidiv’e mahsus merâsim-i mahsusayı ifâda [bulunmaktadır]lar. [7] Mısırlı Fadai Hazırdır; Abdulaziz Câviş [ve] Doktor Ahmed Fuad’lar tarafından [vazifelendirilen] babası Mısırlı, anası bir Çerkes hanımı olan Mazhar, İstanbul’da Kadıköyü’nde berâ-yı tahsil bulunmaktadır. Aslen Mısırlı ve İskenderiye’li olan Mazhar (20 yaşlarında yoktur bile) ticaret-i bahriye kaptan mektebine müdavimidir. Bu genç bu işe tayin ediliyor. Memnuniyetle Mazhar bu işe hazırdır. Mısırlıların bu işine yardımcı ve ancak bir-iki komiteci Türk’ümüz de şahsen dahildir. Hidiv Bâb-ı Âli’de Vuruluyor!

Ziyaret ve mülakat hitâma eriyor, [Abbas Hilmi Paşa] Ârif Paşa isimli yâveri ile Bâb-ı Âli merdivenlerinden inerek arabasına [8] binmek üzeredir. Hidiv’le gelenler arasında ve Bâb-ı Âli dışında efendilerini beklemekte olan cemiyet erkanı arasında (Mısırlı gazeteci ve muharrirlerinden) Muhammed Bey el-Sabâhî de vardır (bizzat ondan da menkuldür). Hidiv arabasına yerleşiyor, Ârif Paşa da solunda mevki almıştır. Mazhar (fedâi) karşı kaldırımlardan sıçrayarak arabanın çamurlukları[nın] önündedir. İlk ateşi ediyor, Hidiv’in çenesi civarında bir yara açıyor. Yaveri Ârif Paşa’da hiçbir hareket yoktur. Hidiv yata[r] bir halde ve başını arabanın körtük kısmından bir parçasına [koyarak] yatmıştır. Bir aralık fedainin silahı ârıza yapmıştır. Genç Mazhar muttasıl [9] tetiğe asılarak parmak hareketindedir. Bu esnada karşı tarafta merâsim-i ihtirâmde bulunan bir polis süvarisi ansızın harekete geçerek Mazhar’a ilk kılıç darbesini indirmiştir. Çocuk yediği darbelerle biraz sersemlemekle beraber ara[ba]nın öbür tarafına kendini atıp bu kılıç darbesinden vikâye ile beraber arabanın öte yanında icra-yı faaliyete geçmek üzeredir. İlk silah sesini duyup mahall-i vak’aya koşan Enver’in yaverlerinden yüzbaşı İnebolulu Sâlim silah elde kendini dışarıya attığında Mazhar’ın (*asil kayıtlar nezdimde değildir. Mazhar-Muzaffer ismi üzerinde ihtilaflıyım. Mazhar olduğuna kaniyim*) elde silah meşguliyetini görerek hemen Sâlim, Mazhar[ın] üzerine ateş açıyor ve zaten kılıç darbesiyle yaralı bu genç çocuğu cansız düşürüyor.

[10] Bâb-ı Âlideki Türk vüzerâsı Bâb-ı Âli merdivenlerine ilerliyorlar, bu ilerleyenler[in] başında Enver ve Talat’lar vardır. İlk tedavi biraz üstte bulunan muhafızlık dairesi[nin] kurbünde olduktan ve sargılarla sarıldıktan sonra) nihayet Enver alâkalanıyor, Hidiv’i beraberine alarak ve teminat vererek teselliler arasında Çubuklu’ya Hidiv’i gönderiyor. Hatta sahile kadar Enver refakat ediyor. Muhammed Sabâhî’nin ifadesine göre, Hidiv ikâmetgâhına vusulde içerden kadınlar feryâd ve saraylılar figân arasında Hidiv’i karşılıyorlar. Hatta bu feryâd u figân arasında; “*Ah! Efendimize bu tertibi alanlar Halimlerdir, Halimler*” gibi sözlerin yükseldiği muhakkaktır.

İşte bu vaka, Mehmed Ali evladlarının İbrahim kolu [11] ile Halim kolu arasındaki münâfereti tamamen ateşli bir adâvete çevirmiştir.

Said Halim Paşa ile Eşref Malta’da iken bu Bâb-ı Âli meselesinden bahis açılarak Said Halim Paşa’ya pek girân veren bu hadise hakkında Eşref ten esaslı bir öğretiye hevesle bazı suallerde bulunuyor. Eşref de; “*Paşam! Bu mesele[nin] Hidiv’in Yemen’e gönderilmek üzere İzzet en-Necdî[nin] eline verdiği evrakın Türk komitesi[nin] eline geçmesinden mütevellid bir şey olması muhtemeldir*” diye

cevap vermesinde, Said Halim Paşa; “Komite de buldu buldu, bizim hususi surette vermiş olduğumuz ve resmî surette de emir ve muhafazasından mesul bulunduğumuz bugünü mü buldu?” [12] diye teessüf ve teessürlerini izhâr ile beraber “Çok kötü bir tesadüf ve yersiz bir meseledir” deyip üzgünlüğünü saklamamıştı.

Said Halim Paşa'nın Katli Meselesine Gelince;

Bir kere bunu kat'iyetle diyebilirim ki, Hidiv Bâb-ı Âli'de vuruldukda Said Halim ve Enver'lerin haberleri kat'iyen yoktur. İttihadçılardan bir iki [kişi ile], teşkilât-ı mahsûsadan Mısırlıların gayret ve şiddetli arzularıyla vâkî bir meseledir. Hatta bu vak'a Mısırlıların hareketleriyle vukûa gelmiş bir mesele [i]miş gibi[dir ve] Türk ricâlinden olup da haberdâr olanları 4-5 kişidir ancak. Hidiv'in gizli maksadının elde edilen evrak ile anlaşılması ciheti pek gizli tutulmakta ve ancak alâkalı birkaç kişi bilmede idi.

[13] Bunlar da balâdaki Enver gibi büyüklere aksettirilmeden işi Mısırlıların icrâ etmesine, Türk komitesinin ve teşkilât-ı mahsûsanın benimsememesi muvafık görülerek dediğim gibi bir-iki haberdârın ketumiyeti ile bu vak'a tamamen Mısırlılara devredilmiş bir icraat idi. Vûkuu da bir süpriz olacaktı. Fakat bu ketumiyet aksi yolu aldı. Hidiv [tarafından], vurulması öteden beri ailevî bir muhalefet kaynağı olan İbrahim ve Halim aileleri arasındaki münâferete mal edinilmiş oldu. Ve neticesi yanlış bir yol aldı ve yanlış bir hüküm verildi, [ve Said Halim Paşa da bu] yanlışlığa kurban verildi. Bu ben Eşref'in kat'i bir hükmüdür.

[14] Bence Said Halim Paşa Masum Bir Maktuldür! Memleket dışındayım, diyar diyar gezmedeyim, Avrupa'dan Yunanistan'a dönmüş, bir müddet Girit'te ikâmete kararımı vermiş ve eşimin de nezdime Türkiye'den gelmesine intizâren Atina'dayım. Bir gün beni Mısırlı bir zâtın aramakta [olduğu] ve fırıl fırıl arımdan koştuğu bildirilmektedir. Nihayet bu zât beni buldu. Evvelâ aramın pek iyi bulunmadığı Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın selâm, sevgi ve bana olan alâka-i cemilelerini bildirdi. Bu zât; Hidiv'in 30 senelik maiyyet adamlarından “kabadayılık ve kaçakçılık ve emsâli şeylerde bulunmasına rağmen Hidiv'in nezdinde muteber [olan] ve Hidiv'[in] adamı ismi altında” [15] Mısır'[ın] siyasi mevküfları arasında yer alarak Malta'ya götürülen ve beş seneye yakın Malta adasında bulunmuş olan Nafi' isimli bu zâtı, Trablusgarb harbine tebdil-i kıyafetle Mısır'dan geçişimizde tanı[mış]dım. Yine Hidiv tarafından iki yüzlü siyasetin revacı üstünde bize hizmet eder görünen bu Nafi' Bey'i bu suretle eskiden beri tanırım. Malta'da da bu tanışmamız kuvvetlenmiştir. Bu sebepten ilk görüştüğüm bir zât değil. Hürmetkârlığı ile kendini bana tanıtmış bir zâtı.

Evvelâ bana şu teklifi Hidiv'den getirdi, Hidiv ağzıyla; “Eşref Bey! Siz hükkümetinizle aranız bozuk bir zâtsınız, [16] Hidiv Hazretlerinin ‘Nimetullah’ isimli gayet lüks ve misli nadir bir yatı vardır. Efendinâ (efendimiz yani Hidiv) buyuruyorlar ki: Eşref Bey mâdemki gurbet gurbet, diyar diyar gezmededirler, o halde neden bizim yatta bulunarak hem kendisine evinde imişçesine bakılmış olunur, hem de ben bulunmadığım zamanlarda yatta benim namuma umûr-ı idare-i dahiliyeyi nezaretiyle şeref-lendirmiş olurlar” demesiyle, bu kaypak siyasetçiden vâkî bu teklif zihnimde istifhamlar çizmeğe başladı. “Acaba el ve söz birliği ile bir gün münasip bir dengine getirip beni Türk torpidosuna tesadüf etmişçesine ve Türk karasularında bulunmuşçasına yattan torpidoya devr ü teslim [17] kazıyinesi mi ortada var?” diye hemen kuşkulandım, fakat dinliyorum. Bu beni okşar tekliflerden sonra ‘Posidon’ kahvehanesine gittik, orada da sahife geçtik.

Bir aralık bana bu eski tanıdık; “Eşref Beyim, sizden bir istirahatım var; büyüük bir yanlışlık muammasını ancak siz çözmüş olacaksınız. Hidiv’in Bâb-ı Âli’de vurulması meselesi Said Halim Paşa eliyle mi olmuştur, kanâatınız bilginiz nedir? Bunu siz[in] gibi bir salahiyetli ağızdan işitmek isterim. Bu hususta beni tenvir buyurun” demesinden ve Said Halim lehine olacak bir hakikatin izhârından çekinmeyerek; “Şerefimle sizi te’minen söylüyorum, Said Halim’in ve Enver’in bu işten kat’iyyen ve [18] kat’iyyen haberleri ve en ufak bir alâkaları yoktur” [deyince],

Nafi “Acâyib, acâyib” diye izhâr-ı teessürde bulundu ve sonra;

Ben “Evet bu böyledir” [dedim].

Nafi “O halde beni tenvir ve iknada bulununuz, ben de size mühim ve tarihî bir sırrı ifşâ ile nedâmetlerimizi izhâr ile Allah’ımdan aflar dileyerek büyük bir günahımızı itiraf edeyim” demesinden ben harekete geçerek ortada bir şeylerin dönmüş olduğu hissi ile Nafi’i söyletmek hevesine düştüm.

Ben[im] “Buyurun, suallerinize devam edin” demem [üzerin]e;

Nâfi “Namusunuz, şerefinize ilticâ ile sizden [19] öğrenmek istediğim, kimdir Hidiv’i vurdurmuş olanlar?” [diye sordu].

Ben: “Mısırlılardır Mısırlılar, fakat isim veremem, fâil de maktul düşmüştür ve Mısırlıdır” [cevabını verince];

Nâfi “Bu Mısırlıları teşvik eden Said Halimler değil midir?” [dedi].

Ben “Kat’iyyen, kat’iyyen, merkez-i umumisi İstanbul’da ve bir şubesi Mısır’da olan bir komitedir Hidiv’i vurduranlar” [cevabını verdim].

Nâfi “Niçin vurdurmuşlardır?” [diye tekrar sordu]

Ben “Siz vurulması[nın] sebebini mi arıyor[sunuz] veyahut Said Halim’in bu işte elinin olup olmadığını mı arıyorsunuz?” deyince,

Nâfi' "Said Halim Paşa'nın eli var mı bunu arıyoruz" [karşılığını verdi].

.....

Belge: Eşref Kuşçubaşı'nın Cemal Kutay'a Gönderdiği Mektup

23 Aralık 1962 İzmir

Aziz oğlum Cemal Bey'e Tarihçe bilinmesi gereken bir vak'ayı -sizin *Hayber'de Türk Cengi*- kitabınızda bir yazının beni harekete getirmesiyle melfuf tarih yazımı size dört sahife olarak yazdım. Haber verdim ki; Said Halim Paşa Hıdiv'in kurbanıdır. İtalyanların zabıtası da vak'adan evvel vak'a mahalli civarında tarassud gezisinde bulunması şüphesiyle faili yakalamış ve yine ücretli şahidlerin [verdiği ifadelerin de yardımıyla] faili, meczub ve serseri-yane dolaşmasıyla kısmen yarı akıl hastası olarak tezkiyede bulunmuşlardır.

Neşri hîni size muhavvel ve zamanın müsaadesine mütevakıfıdır.

Ben yatakta olmakla beraber sıhhatçe iyiyim. Yalnız doktorlar bir ay istirahatı şart koşmuşlardır. Bu sebepten nekâhet devresi[ni] yatakta geçireceğim.

Abdullah tekrar İstanbul tarikiyle Zürih'e geçmiş ve acil bir ameliyat da olmuş. Son aldığımız yazı bunu haber vermektedir.

Filip Türkiye'ye gelirse, alıp Söke'ye kadar gelmenizi ve el birliği[yle] benim "*Tarihe Benden Haber*" [kitabı] üzerinde müşterek bir müzakerede bulunmamızı çok arzu ediyorum. Hele sizin vakit bulup da bir İzmir'e kadar bana gelemeyişinize doğrusu [çok] üzgünüm. Bahusus Mahmud Şevket Paşa'nın el yazısı ve kurşun kalemle tutulmuş notları üstünde tetkiklerimiz, sizi cebrî bir seyahate davet etmekte olduğuna da kâniim.

Birkaç gün evvel bazı maddelerle verdiğim malûmat ve mütalaalarım ve bu son Said Halim Paşa yazım hakkındaki mütalaalarınızı beklerim.

"*Beş Türkler*" ve "*Hayber Cengi*" nüshalarından onar adet hesabıma ayırmanızı [istirham edeceğim], zirâ ekâbirden birçoklarının doğrudan doğruya bana müracaatlarıyla (sizin adresinize havaleyi de tavsiyeden içtinapla) müşkil vaziyetde kaldığımı söyleyebilirim.

Ailece hepimizden hepimize selamlar sevgiler ve ihtiramlar.

E. Kuşçubaşı

Mustafa'nın gözlerinden öper, muvaffakiyetler temenni ederim.

E. K.

Belge: Mektubun Zeyli

[1]“Yataktan tarihî hüccetler”

23 Aralık 962, İzmir

Tarihî mühim bir hâdise

Bu hâdise-i tarihiyeyi evvelce size yazdığımı hatırlıyorum.

Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi kitabınızın 78. sahifesinde Said Halim Paşa'ya ait çizgi içi bir yazının Said Halim'in Ermeniler tarafından şehid edildiğini işrâb eden kısmını okurken aklıma geldi. Size tekrar hatırlatmayı (ve kat'i bir vesika ve hakikat sayılamamasına rağmen) yazmayı muvafık buldum. Şöyle ki:

Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın maiyeti fedailerinden ve kabadayı geçinenlerden ve Hidiv yanında ciddi bir mevki almış olanlardan Nâfi' isimli bir zatı çok eskiden ve Malta'daki mevkuhiyet hayatımızdan tanırım. Hidiv'in adamı ve meşhur kaçakçılardan olarak tanınmış, hakikatte Hidiv'in çok yakın bir adamı idi.

Atinalarda menkûben memleket dışı bulunduğum günlerimizden birinde yine Hidiv'in dostlarından ve eski Üsküp mebuslarından Said ile bu Nâfi' beni ziyarete gelmişlerdi. Bunlar Hidiv'in “*Nimetullah*” adlı muhteşem yatı ile gelmişler ve seyr ü seyahatta idiler. Hidiv'den de selamlar getirmişlerdi. Ortada bir kur kokusu hiss olunmakta idi. Hidiv'den selamlar, iltifatlar mebzuldü. Böyle bir hava esti ve geçti. Hidiv gemiden çıkmamıştı.

Arası bir ay geçti, yat Akdeniz'e açıldı. Triyeste civarında Pola limanında temizlikte. Nâfi' tekrar Atina'ya, bana bu sefer daha bir yakınlık göstererek misafir gelmişti. Bu esnada; “*Eşref Bey! Efendimiz Hidiv hazretlerinin selamları vardır. Çok rica ediyorlar, gemileri Nimetullah'ın aziz bir misafiri ve bir dâhilî müdürü olarak kabul buyurmanızı ve bu vesile ile de çok alakalı bulunduğunuz seyahatlerinize bu kederli günlerinizi geçir[miş] olacağınızı söylüyorlar. Gemi Pola'dan yakında Cezayir'e geçmek üzere olacaktır. Gemiye geçin. Ekser vakit gemi Hidiv'den uzaklardadır, ben de ara sıra size refâkatta bulunurum. İyi olmaz mı?*” deyince ben de peşinen aksi taraflarımı zihnen şöyle bir haddeden geçirdim: “Acayip bir teklif” dedim. Hidiv'in ikiyüzlülüğünü ta öteden beri pek güzel bilenlerdenim. Sonra ve evvelce Hidiv'in Babıali'de Mısırlı maznunlar tarafından vurulduğu hadisesinden dolayı bizim Askerî Bey'in etrafında dolaşan dedikodular dolayısıyla benim aleyhime de menfi bir hissin sahibi [2] olabileceğini de şöyle bir zihnimden geçirdim. Bu hususlar dolayısıyla Mustafa

Kemal idaresine bir kur ve bir hizmet hayaliyle beni gemiye mal edip izzet ve ikramla beni iğfal ile tatmin edip bir gün Türk karasularına geceden sokulup zaten mahkûm bulunan Eşref'i Türk'e peşkeş çekerek Babıali hadisesinde şüpheli bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa namına Eşref'ten intikam almak hevesine düşmüş olacağını hesaptan uzak tutmadım. “*Ben deniz adamı değilim, deniz beni pek fena tutar. Bu sebepten deniz seferlerine hiç de yüzüm yoktur. Yapabileceğim bir iş değildir.*” deyip kesip attım.

Nâfi' yine Atina'da, her gün yanımda ve beraberce gezmelerdeyiz. Şimdi asıl tarihî hadiseye giriyorum.

Bu misafirlîği günlerin(den) birinde Nâfi' Bey: “*Eşref Bey! Sizden bir istirhamumuz var. Bunu Hidiv hazretleri de bizzat sizden öğrenmemi benden istediler. Ellerinizi öperek yalvarırım, bu tahminî ve gülü(nç) hükümlerden bizi kurtar!*” demesin mi?

- Buyurun! deyip sözü açtırdım.

- Malumunuzdur, öteden beri, senelerin senesi kadim bir husumet vardır. İbrahim Paşa, Halim Paşa kolları arasında.

- Evet malumum. Tarihî bir hadisedir.

Hidiv Babıali ziyaretinden evvel ailevi bir husumet sahibi olabilmesi muhtemel Said Halim Paşa'ya haber göndererek protokolde sadrazamlardan sonra mevkie Hidivlerin mevki alacaklarını ve bunda bir yanlışlığa sebep olması muhtemel bulunacağı ihmalin vukuundan çekinmekte olduğu[nu] zikrediyor. (Hidiv tarafından Said Halim Paşa'ya gönderilen albay kurmay emekli Zeki Selçuk Bey'dir. Elyevm İstanbul'dadır. Eski Jöntürkler'dendir.) Said Halim Paşa da Hidiv'e –gelen zatla- “*Evvvela biz bir aile evlatlarıyız. Kol kırılır, yen içinde kalır. Sonra ben Türkiye'nin başvekili ve Türk şerefinin emr ü muhafazasına memur ve kâfil biriyim. Şahsiyet mevzu-i bahs olamaz. Kanun ve mantık ve idrak bunda âmildir buyurduklarında resmî ve hususi hürriyetleri ve muhterem şahsiyetleri hürmetle karşılanacakları pek tabiidir*” diyor, teminat veriyor.

[3] Hakikatte pek samimi olan Said Halim Paşa'nın bu teminatı üzerine nezaket ziyareti için Babıali'ye geliyor. Ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir kolu olan, fakat dâhilî kararlarında serbest bulunan Mısırlılar tarafından Hidiv –yine bir Mısırlı olan- maznun tarafından vurdurulmuş oluyor. [Evvvelce İzzet el-Cüncü-I. Cüncü kardeşi odasından çaldırılan siyasi evrak ifşaatıyla Hidiv'in töhmet altına girmesi de bu vurulma işini teshîl etmiş oluyor.]

Hidiv bu vurulmasını sadrazamdan –Said Halim'den ve kadim husumetlerinden- bilmiş oluyor ve bu fikrinde de anûdâne sabittir kanaatındayım.

Eşref

Nâfi' sözlerine devamda:

- Demek Hidiv'i Said Halim vurdurmuş değil.
- Kat'iyen haberi bile yoktur.
- Âh! Öyle ise –sana arz ediyorum- büyük bir hata, hata değil, günah işledik yine.
- Ne gibi? Söyleyin, hakikat müdavele-i efkardan doğar.
- Arzedeyim. Efendinâ-efendimiz de bunun böyle...

- Ne gibi? - Arzedeyim. Biz Hidiv'in vurulmasını Said Halim'den bilerek ve Zeki Selçuk (albay) ile vaki teminatını kahpeliğine vererek intikam almayı kararlaştırdık. Malta'dan Said Halim'in avdetini fırsat telakki ile –İtalya'da yine- meşhur anarşistlerden birini bulduk. (Nâfi' bulmuştur. Zira girişken, beynelmilel bir kaçakçudur) 3 bin İngiliz altınına pazarlık ettik. Pey de verdik. Nihayet Said Halim Malta'dan İtalya'ya geldiğinde bu anarşist de arabadan inip evine girmek üzere iken köşe başında attığı bir kurşunla Said Halim'i katletmiştir. Hatta İtalyan zabıtası tarafından vaki tahkikatta – bidayette- bu katil zann ile nezarete alındı. Ücretli şahitler bulundu. Anarşistler mahallesi sakinleri bu yarı meczup adam lehine şahadette bulunarak tahliyesi temin edilerek Ermeniler üzerine atf-ı nazar ettirildi. Hatta bu katil tahliyesinden sonra işi para koparmak için şantajcılığa döktü, mecbur oldum, İtalya'yı terk ettim. Yazık oldu desenize Said Halim'e diye teessürler ızharında bulundu. “Şimdi bunu efendimiz –Hidiv- işittiğinde pek müteessir olacağı da muhakkak” demişti. Nâfi'in vicdani bir ıztırab ile yüzünün tebeddülâtına ve sesinin ezgin bezginliğine de şahit oldum. Ve bunların bu işi yaptıklarına ve Ermenilere meselenin mal edildiğine kâilim. Bence, Said Halim Hidiv tarafından ücretli adamlara katletirilmiştir. Kanaatım budur. Nâfi' yalancı, palavracı [4] bir şahsiyet değildir, ağır-baş bir adamdır. Hidiv'in adeta sevgilisi bir adamdır.

Bu hadiseyi merhum Said Halim oğlu Halim Said'den bir iskandil suretiyle yoklamada bulunmasını bizim Muharrem Giray'dan senelerce evvel istemiştım. Ve vakayı Muharrem Giray'a da yazmıştım. Haberdardır. Neşrini istememiştım. Giray'ın bana verdiği malumatta Said Halim katli esnasında Tevfik Bey isimli birisi Said Halim yanında imiş. Bu Tevfik Bey de katil hadisesine şahit olmaktan başka bir fazla malumatı ve tahmini yoktur.

Nâfi'; ikinci bir seferi(nde) Atina'da ziyarete geldiğinde Hidiv'in Mısırlılar tarafından vurulmuş ve vurdurulmuş olduğuna benim sözlerim üzerine tamamen kani bulunduğunu haber vermekle Hidiv'in pek müteessir olduğunu ve ızhar-ı nedamette bulunduğunu bildirdi. Bu bildirişler bana demektir ki: Bugüne kadar, hatta sizin Hayber Cengi kitabında 78'inci

sahifede yazıldığı gibi Said Halim Ermeniler tarafından değil, muhakkak olarak Hidiv'in emriyle ve Nâfi' isimli adamının tavassutuyla bulunan ücretli ve İtalyanların maznun olarak bir müddet tevkif ettikleri anarşistin kurşunuyla ve öteden beri İbrahim Paşa ve Halim Paşalar kollarının adaveti eserinin şüpheleri iterek bu cinayeti bir kan davası şekline sokmuş olarak bu cinayeti yaptırmış oldu. Bence bu mütalaa yüzde 95 ile hükümlüdür. Ne olduysa bir şeyden haberi olmayan Said Halim'e oldu. Bunu tarih namına mütalaanıza arz ederim.

E. Kuşçubaşı Muharrem [Giray]:

Hidiv'in Türkiye aleyhine vâki [siyasetinin] İzzet el-Cündilerle Yemen ve Arabistan'a olan tahriri fesat-namesinin İskenderiye'de otel Rovayel/Ruvayyel'de ikamet eden İzzet'in biraderi Cevdet elCüncü[nin] odasından kaldırılan evrak ile tesbit olunması ve [aynı zamanda] ikiyüzlülüğü ve İngiliz taraftarı olması ve Türk düşmanı bulunması yüzünden, Mısırlı Abdülaziz Çavuş ve dokto[r] Ahmed Fuad ve emsali Mısır komitecileri ve bizim Askerî, Canbolat ve Enver'in kat'ıyyen haber(i) olmadan bu işe yardımcı bazı dahilî komitecilerimizin müsamahalarıyla olmuş bir vakadır. Enver'in habersiz bulunduğu Hidiv de candan kildir, itirafı vardır.

Kanal üzerine hareketimizde Hidiv'in Enver tarafından fevkalade kumandanlığı[nı] Enver yapmıştır. Hidiv'in içyüzünü bilen İttihatçılar da bilahare Enver'i tenvir ile Hidiv'in Mısır hareketimize iştirakını men'e sebep olmuştur. Bu benim tahminimdir. Zira, vakit bulup bu işi incelemiş değilim. İşte bilinmeyen bir tarih(i) vaka size!

E. K.

Yatakta bulunduğumdan tekrar bu yazımı gözden geçiremedim. Meal olarak da olsa, siz sökersiniz.